

Je li kultura ustavom zajamčeno građansko pravo?

Francuska kazališta u vrijeme pandemije

DO
BA
KO
RO
NE

Posljednjih je dvadesetak godina sektor kulturnih industrija (glazba, videoigre, nakladništvo, izvedbene umjetnosti, arhitektura, radio, audiovizualne umjetnosti itd.) bio među ekonomski najuspješnijima u Europskoj

uniji te činio otprilike 4,3 % europskog BDP-a (Boix-Domènech i Rausell-Köster, 2018). Generirao je nešto više od sedam milijuna radnih mjesta i oko 640 milijuna eura zarade. Kultura je, dakle, godinama bila jedan od (ekonomski) najdinamičnijih sektora unutar Europske unije i u velikoj je mjeri doprinosila prosperitetu zajednice. Situacija se naglo promijenila 2020. godine, uslijed pandemije uzrokovane širenjem bolesti COVID-19. Kulturne su industrije, i to posebice izvedbene umjetnosti, uz zrakoplovnu industriju i sektor turizma, izrazito pogođene krizom. Za vrijeme pandemije, koja je značajno otežala svakodnevni život na svim kontinentima, u posebice nezavidnom položaju našli su se izvedbeni umjetnici. Izvedbe su otkazane ili se odvijaju pred reduciranim brojem gledatelja, brojni su dogovoreni projekti i suradnje odgođeni ili otkazani, prihodi su smanjeni pa se gubitci u sektoru, bez obzira na financijsku pomoć koju primaju iz državnih blagajni, broje u milijunima,

čak i milijardama, eura. Pitanje je koliko će (financijski) opravak trajati i kako će izgledati kazališni život nakon završetka pandemije.

Prilike u francuskim kazalištima slične su kao i u kazalištima u brojnim drugim europskim državama. Kazališnu mrežu u Francuskoj čine institucionalna kazališta, među koja spada pet nacionalnih kazališta (La Comédie-Française, Le Théâtre national de l'Odéon-Théâtre de l'Europe, Le Théâtre national de la Colline, Le Théâtre national de Strasbourg i Le Théâtre national de Chaillot), nacionalni dramski centri, kazališta sa statusom nacionalnih pozornica i nekoliko kazališnih festivala (u Avignonu, Montpellieru, Périgueuxu, Dijonu, Bussangu, Charleville-Mézièresu, Aurillacu, Chalon-sur-Saône itd.) te tisuće neovisnih kazališnih skupina (od kojih dio redovito prima državne subvencije). Utemeljenje trideset i osam dramskih centara, rasprostranjenih po cijelom teritoriju Republike, posljedica je politike decentralizacije kazališnog života nakon Drugog svjetskog rata. Sedamdeset i četiri kazališta sa statusom nacionalne pozornice također djeluje po cijelom Heksagonu, uglavnom u manjim gradovima (onima do 200 000 stanovnika).

Sva su kazališta u Francuskoj prvi put zatvorila vrata 15. ožujka 2020. godine, nakon što je Édouard Philippe, u

to vrijeme predsjednik Vlade, objavio da se od toga dana, zbog ubrzanog širenja virusa i naglog porasta broja zaraženih, zatvaraju sva javna mjesta koja nisu „neophodna za život“, poput kafića, kinodvorana, restorana, diskoteka itd. Kazališne dvorane u Francuskoj bile su zatvorene tijekom cijelog prvog, proljetnog, zatvaranja koje je trajalo do sredine svibnja. Knjižnice, knjižare, medijateke i muzeji manjih površina otvoreni su 11. svibnja, dok su muzeji većih površina, kinodvorane, koncertne dvorane i kazališta ostali zatvoreni, iako je kazališnim umjetnicima omogućeno da u prostorima kazališta otad rade na pripremi predstava za jesen.

Tijekom drugog vala popuštanja mjera u Francuskoj i postupne normalizacije javnog i društvenog života omogućen je i rad kazalištima. Prvo su otvorena ona u dijelovima zemlje koji su se tada nalazili u tzv. zelenoj zoni, gdje je stupanj širenja virusa bio manji, a potom i u ostatku zemlje. Kazališta u gradu Parizu i u regiji Ile-de-France, gdje ih je registrirano najviše, vrata su otvorila 22. lipnja. Raditi su mogli uz uvjet poštivanja najstrožih protuepidemioloških mjera. *La Direction générale de la création artistique* (DGCA), državno tijelo odgovorno za

izvedbene umjetnosti, izradilo je precizne upute koje su institucijama trebale pomoći u prilagodbi načina rada specifičnim uvjetima. Broj sjedećih mjesta u dvoranama je ograničen, a nošenje maske, kao i poštivanje fizičke udaljenosti među gledateljima obvezni. Takvi su uvjeti rada posebice izazovni za privatna, nesubvencionirana kazališta koja se uglavnom nalaze u Parizu, dakle u „crvenoj“ zoni i koja su primorana maksimalno reducirati broj gledatelja u publici. Unatoč otežanim financijskim uvjetima, kazališni su se umjetnici okrenuli pripremi jesenskih premijernih naslova, u nadi da je najteže razdoblje završilo.

Francuski kazališni svijet izrazito je uzdrmla vi-

jest objavljena sredinom travnja o otkazivanju festivala u Avignonu, jednog od najznačajnijih svjetskih festivala izvedbenih umjetnosti koji se još od davne 1947. godine

Izvedbe su otkazane ili se odvijaju pred reduciranim brojem gledatelja, brojni su dogovoreni projekti i suradnje odgođeni ili otkazani, prihodi su smanjeni pa se gubitci u sektoru, bez obzira na financijsku pomoć koju primaju iz državnih blagajni, broje u milijunima, čak i milijardama eura

◀ Najava *Tjedna umjetnosti* u Avignonu.

svakog ljeta u srpnju održava u gradu u Avignonu na jugu Francuske. Sedamdeset i četvrto izdanje avinjonskog festivala trebalo se održati od 3. do 23. srpnja, a festival Off od 3. do 26. srpnja. Festivalski se program te godine bazirao na temi Erosa i Thanatosa, a na programu su figurirala imena uglednih umjetnika, među kojima su i Ivo Van Hove, Dimitris Papaioannou, Yngvild Aspeli, Gwénaél Morin, Hofesh Shechter, Anne Théron, Angélica Liddell, Étienne Minoungou, Éric Louis, Éva Doumbia, Brett Bailey, Emma Dante, Jan Martens, Laëticia Guédon, Tiphaine Raffier, Frédéric Bélier-Garcia, Jean Bellorini, Ali Chahrouh, Raoul Collectif i brojni drugi. Otkazivanje avinjonskog festivala koji godišnje posjeti oko 150 000 gledatelja dodatno je otežalo financijsku situaciju, posebice onu neovisnih kazališnih skupina koje na festivalu „prodaju“ predstave kazalištima. Umjetničko vodstvo festivala odlučilo je najesen te godine organizirati *Semaine d'art* (prev. Tjedan umjetnosti) i na njemu ugostiti dio izvedbi predviđenih za srpanj. No zbog uvođenja novih protuepidemioloških mjera krajem listopada i dio programa *Semaine d'art* ostao je nerealiziran. Pokrenuta je digitalna platforma *Festival Experiences* (<https://www.festival-experiences.com/avignon>) na kojoj su dostupne snimke predstava, radionica i materijali snimljeni tijekom rada na pojedinim predstavama.

Jesen su francuski izvedbeni umjetnici dočekali radeći na novim projektima i pripremajući se za početak kazališne sezone. Kampanjama su se gledatelji pokušavali motivirati za dolazak na predstave, uz poštivanje obveze nošenja maske. Sva nacionalna i privatna kazališta najja-

vila su bogate i zanimljive programe, kao i *Festival d'automne* u Parizu za koji je planirano da se odvija od rujna 2020. do veljače 2021. godine.

No Emmanuel Macron, predsjednik Republike, najavio je uvođenje policijskog sata od 21 h do 6 h ujutro, počevši od 14. listopada 2020., što je dodatno otežalo rad kazalištima. Nakon te najave kazališta su pokušala pronaći adekvatna rješenja (Munos 2020). Početak predstava pomaknut je s uobičajenih 20 ili 20,30 h na 19 h, no svejedno su kazališta izgubila velik broj gledatelja, posebice u Parizu čijim je stanovnicima ponekad potreban jedan ili dva sata za povratak kućama. Roselyne Bachelot, ministrica kulture, pokušala je u Vladi ishoditi da se donesena mjera o policijskom satu ne odnosi na kazališne predstave ili kinoprojekcije, no novi predsjednik Vlade, Jean Castex, inzistirao je na primjeni istih mjera za sve (Farriol 2020).

U takvim su otežanim uvjetima francuska kazališta radila vrlo kratko jer je 29. listopada donesena odluka o zatvaranju svih djelatnosti koja za svakodnevni život nisu neophodne, među kojima su i kazališta. Najavljeno je da će zatvaranje trajati do 15. prosinca, no 7. prosinca donesena je odluka da se zbog nepovoljne epidemiološke situacije produlji do 7. siječnja 2021. Trotjedno produljenje izazvalo je velik revolt djelatnika u kulturi, posebice kazališnih umjetnika i vlasnika kinodvorana. Iako se u kino i kazališnim dvoranama može lako osigurati poštivanje protuepidemioloških mjera i dotad nisu bili klasteri zaraze, ostala su zatvorena, razliku od trgovačkih centara i vjerskih okupljališta u kojima su se tih predblagdanskim dana stvarale izrazite gužve. Ta je činjenica izazvala snažan revolt, ali i osjećaj nepravde i neravnopravnosti u kazališnih umjetnika i vlasnika kinodvorana (Guyot 2020). Vladi zamjeraju nekoherentnost u donošenju protuepidemioloških mjera pa su stoga 15. prosinca održani mirni prosvjedi kazališnih umjetnika diljem cijele zemlje. U prosvjedu koji se održao u Parizu u 12 h na trgu Bastille okupilo se nekoliko stotina ljudi. Na ulicama niza francuskih gradova održane su brojne kraće izvedbe, filhar-

monija je svirala u metrou, a kazališne i filmske zvijezde čitale dramske tekstove na ulicama Pariza.

Izrazitiji znak otpora vladinim odlukama dogodio se u kazalištu u gradu Albiju na jugu Francuske, koji ima status nacionalne pozornice. Uprava je tog kazališta odlučila 17. prosinca simbolično otvoriti kazalište na dva sata. Podršku su im dali gradonačelnik i predsjednik departmana u kojem se Albi nalazi. Simbolično otvorenje kazališta pratilo je strogo poštivanje propisanih mjera. U zgradu kazališta ušlo je osamdeset gledatelja, dok ih je dvjestotinjak ostalo vani u znak podrške.

Umjetnici su sastavili i potpisali niz apela i peticija upućenih ministrici kulture, predsjedniku vlade te predsjedniku Republike, a udružili su se i u pravnoj bitci. Unajmili su odvjetnika te uložili žalbu na vladinu odluku u kojoj su tražili poništenje odluke o zatvaranju kazališta i kinodvorana (Lamotte, Chaverou 2020). Argumentaciju temelje na činjenicama da kazališta nisu bila klasteri zaraze, da mogu osigurati poštivanje propisanih mjera i osam kvadratnih metara prostora po gledatelju u dvorani. Inzistiraju na činjenici da je kultura ustavom zajamčeno građansko pravo, da ima iznimno važnu ulogu u društvu, posebice u razvoju demokracije i borbi protiv netolerancije, te da kao takva spada u „esencijalne“ potrebe. Drže da je republikanski princip egalitarnosti koji jamči francuski Ustav donesen 1789. godine ovom odlukom doveden u pitanje, zbog čega su ustrajni u borbi svim legalnim sredstvima. Njihove su žalbe redom odbijene.

U siječnju 2021. godine kazališni i filmski umjetnici ujedinili su se u kampanji promicanja cijepjenja te je njih dvjestotinjak zajednički potpisalo izjavu u kojoj osuđuju antivaktersku propagandu (Levent 2021).

Kazališni su umjetnici, kao i sama kazališta i kazališne skupine, financijsku pomoć mogli dobiti od države te od regionalne i lokalne uprave koje su osnovale fond za pomoć. Još na proljeće 2020. godine država je osigurala sredstva za pomoć sektorima kulture i medija. Na raspolaganju su im bile, i dalje su, različite mjere: nastavak isplate ranije dodijeljenih subvencija, naknada dijela gubitaka uzrokovanih neprodanim ulaznicama, isplata naknade za trenutno nezaposlene umjetnike i tehničare koji u prosjeku godišnje odrade najmanje 507 plaćenih radnih sati. Mjere su bile na snazi do kolovoza 2020. godine, no kasnije su, tijekom jesenskog zatvaranja, produljene. Visina i učinkovitost mjera varira ovisno o umjetničkom statusu pojedinca, godinama staža, zaradi tijekom 2019. godine, prebivalištu itd. Sve skupine umjetnika i tehničara nisu podjednako zadovoljne donesenim mjerama. Ni prilike u kojima se nalaze nacionalna kaza-

lišta i neovisne pokrajinske kazališne skupine nisu iste, iako su imali pravo koristiti iste mjere pomoći. Kazališne institucije, bez obzira na to primaju li redovito subvencije ili ne, mogu koristiti pravo na odgodu plaćanja komunalnih troškova, mogu tražiti zajmove od države, odgodu plaćanja poreza i ostalih davanja, tražiti subvenciju za provođenje protuepidemioloških mjera itd. Mjere se mogu koristiti do 30. lipnja 2021. godine, zasigurno će olakšati financijsku situaciju u sektoru, no neće pokriti sav iznos financijskih gubitaka u sektoru tijekom posljednje godine. U posebice se nezavidnom položaju nalaze neovisne kazališne skupine kojima su otkazane sve predstave, radionice i nastupi u obrazovnim ustanovama.

Francuska su se kazališta na različite načine suočila s nemogućnošću izvođenja pred publikom uživo. Takva situacija u Francuskoj traje već skoro godinu dana, izuzev ljetnog razdoblja kad je većina kazališta ionako zatvorena. Različite internetske platforme i društvene mreže postale su osnovni komunikacijski kanal s publikom. Središnja nacionalna kazališna kuća, Comédie-Française, još je na proljeće kreirala bogati *online* program. Najesen su osmislili nove programe (*La Comédie continue!*, *Comédie d'automne*, *Quelle comédie !*) koji su gledateljima dostupni na njihovom YouTube kanalu, na Facebooku te na stranicama *France culture*. Redovito snimaju čitačke probe i izvedbe predstava i emitiraju ih putem različitih društvenih mreža. Gledateljima su dostupne i snimke starijih predstava, a snimaju se i probe na kojima se trenutno radi i čije su premijere najavljene za jesen. Comédie-Française, kao i ostala francuska kazališta, sustavno se trude zadržati doticaj s publikom. Ankete su pokazale da su korištenjem različitih društvenih mreža uspjeli dosegnuti do mnogo šire publike od one koja inače dolazi na njihove predstave, a posebice je zanimljiva činjenica da je čak 20 % njihovih pratitelja živi izvan Francuske (Grossin 2020). Éric Ruf, ravnatelj Comédie-Française od 2014. godine, izjavio je da navedena institucija nikad nije imala toliko publike kao u razdoblju otkad ne mogu izvoditi predstave na pozornici, pred publikom, kao i da dosad nije uspjela uspostaviti toliko blizak odnos s publikom (<https://www.france-culture.fr/theatre/confinement-la-comedie-francaise-na-jamais-ete-aussi-proche-du-public-quen-ligne>).

Ansabl Odéon Théâtre de l'Europe za jesen priprema izvedbu *Le Ciel de Nantes* u režiji Christophea Honoréa, i *La Réponse des Hommes*, u režiji Tiphaine Raffier, a trenutno s prilagođenim izvedbama gostuju u srednjim školama po pariškoj regiji. La Colline ove godine program temelji na suradnji s Wajdijem Mouawadom, što publika može pratiti na različitim druš-

tvenim mrežama, dok ansabl nacionalnog kazališta u Strasbourgu radi na predstava čiju premijeru namjeravaju održati u lipnju. S obzirom na brojnost kazališnih kuća i skupina koje su trenutno aktivne u Francuskoj,

nemoguće je spomenuti na čemu svaka od njih trenutno radi. No zajednička im je apsolutna orijentacija na društvene mreže i internetske platforme (prije svega, YouTube, Vimeo, Facebook live). Značajan se broj predstava može pogledati na stranicama theatre-contemporain.net (<https://www.theatre-contemporain.net/captations>) i platformi *Culture chez nous* Ministarstva kulture (<https://www.culturecheznous.gouv.fr/spectacles>). Primjerice, premijerna izvedba baleta *Titon i Aurora* u produkciji Opéra Comiquea mogla se pratiti 19. siječnja tijekom besplatnog prijenosa uživo na platformi Medici TV. Théâtre de la Ville de Paris, u suradnji s France culture, nedjeljom ujutro emitira izvedbe

na YouTube kanalu i Facebooku. Pokrenuta je i platforma Cyrano, namijenjena nastavnicima u osnovnim i srednjim školama, na kojoj mogu pronaći i u nastavi besplatno koristiti integralne snimke predstava iz niza francuskih kazališta (<https://www.cyrano.education/home>). Zamjetan je izrazit porast produkcije kvalitete sadržaja koji se nude gledateljima. Dok se komunikacija na proljeće u velikoj mjeri temeljila na entuzijazmu, improvizacijama i mrežama koje su na raspolaganju svima, od jeseni se publici kontinuirano nude vrlo osmišljeni i kvalitetno producirani sadržaji, vrlo često besplatno.

U ovom je trenutku posve neizvjesno koliko će krizna epidemiološka situacija potrajati i dokad će vrata francuskih kazališta ostati zatvorena. No sigurno je da kazališta očekuje neizvjesno razdoblje i da će im trebati godine dok ne uspostave financijsku stabilnost. Prošla je, kao i tekuća godina, potaknula postavljanje niza važnih pitanja o položaju i važnosti kazališne umjetnosti, kao i kulture u cjelini, u društvu. Kazališne je umjetnike navela na propitivanje dotad uvriježenih načina rada i komunikacije s gledateljima, kao i na prihvaćanje novih načina komunikacije s postojećom publikom. Ostaje za vidjeti hoće li iskustva stečena tijekom razdoblja epide-

mije kojoj se u ovom trenutku početkom ožujka 2021. godine ne nazire kraj utjecati na način na koji će (francuska) kazališta funkcionirati u budućnosti i na način na koji će se pokušati (re)pozicionirati u društvu te razvijati svoju publiku.

Nezadovoljstvo kazališnih umjetnika i tehničkog osoblja kulminiralo je početkom ožujka. Pedesetak članova sindikata kazališnih umjetnika i tehničkog osoblja (SNAM - *l'Union nationale des syndicats d'artistes musiciens de France* i SYNPTAC - *Syndicat national des professionnels du théâtre et des activités culturelles*) 4. je ožujka zauzelo kazalište Odéon-Théâtre de l'Europe. U prosvjedu su im se pridružili studenti kazališne akademije. Odabrano je upravo kazalište Odéon zbog svoje simboličke važnosti. Naime, to su kazalište u svibnju 1968. godine tijekom masovnih i višetjednih prosvjeda studenata i radnika diljem Francuske okupirali studenti i pretvorili ga u središnje mjesto svojih prosvjednih aktivnosti. U Odéonu su svakodnevno prosvjednici organizirali masovne javne rasprave o različitim aktualnim temama tijekom kojih je svatko mogao dobiti pravo na riječ. Trenutno u kazalištu Odéon 24 sata dnevno boravi šezdesetak prosvjednika i svakog dana u 14 h održava se *agoru*. Prosvjednici drže da je kultura kolateralna žrtva krize uzrokovane pandemijom i posebice ih ljuti stav predsjednika Republike i premijera koji su kulturu uvrstili među aktivnosti koje društvu nisu esencijalne. Zahtijevaju otvaranje svih kazališta i kinodvorana uz obvezu poštivanja propisanih protuepidemioloških mjera, kao i produljenje razdoblja tijekom kojeg će djelatnici iz sektora moći koristiti određene mjere pomoći. Zauzimanje Odéona pokrenulo je val sličnih akcija diljem zemlje. Uslijedile su okupacije Espace pluriels de Pau, nacionalnih kazališta u Strasbourgu i La Colline, nacionalne pozornice u Châteaurouxu, kazališta Graslin u Nantesu i tako dalje. Do kraja ožujka okupirano je osamdesetak kazališta u Francuskoj.

S predstavnicima prosvjednika sastali su se premijer Jean Castex i ministrica kulture Roselyn Bachelot koji su obećali, i 20. ožujka obećanje ispunili, dodijeliti dodatnih dvadeset i dva milijuna eura pomoći za zaposlenike u sektoru i upravo diplomirane studente kazališnih akademija kojima je otežan ulazak na tržište rada.

U petak, 12. ožujka održana je svečanost dodjele francuskih filmskih nagrada Césare koja je prošla u ozračju nepovoljnih prilika u filmskoj i kazališnoj industriji. Većina je presentera i dobitnika nagrada tijekom obraćanja izrazila podršku prosvjednicima i zatražila otvaranje kazališta i kinodvorana. Vrhunac svečanosti dodjele

nagrada bio je nastup glumice Corinne Masiero koja se u znak protesta zbog položaja u kojem su se našli kazališni umjetnici ogolila na pozornici.

Konferencija za medije umjetničkog vodstva kazališnog festivala u Avignonu tijekom koje je predstavljen ovogodišnji program održana je 24. ožujka. Olivier Py, umjetnički ravnatelj festivala, najavio je da će se festival održati u razdoblju od 5. do 25. srpnja, uvjeren da odgoda termina održavanja ili otkazivanja festivala neće biti. Održavanje Avinjonskog festivala snažno podupire lokalna i regionalna uprava zato što je taj festival jedan od zamašnjaka gospodarskog sektora u regiji. Apelira se na odgovornost sudionika i posjetitelja festivala. Posjetitelji neće biti obvezni imati potvrdu o cijepljenju ili o negativnom testu na COVID-19, iako bi to bilo poželjno. Konferencija za medije počela je istupom predstavnika djelatnika u sektoru kazališne industrije koji su još jednom ukazali na činjenicu da već godinu dana ne mogu igrati predstave, zbog čega se dio njih našao u izrazito nepovoljnoj financijskoj situaciji. I ovom su prilikom jasno artikulirali svoje zahtjeve: otvaranje svih kazališta te produljenje razdoblja u kojem pogodeni umjetnici i tehničko osoblje mogu koristiti različita prava i državne potpore.

Olivier Py najavio je da će na programu službenog dijela 75. izdanja festivala biti izvedeno 39 predstava. Najavio je oko sto i pedeset izvedbi i ukupno preko četiri stotine različitih zbivanja u glavnom i popratnom programu festivala. In. Ovogodišnji program održat će se pod naslovom *Se souvenir de l'avenir* (prev. Sjećati se budućnosti) i okupit će izvedbe brojnih francuskih i međunarodnih (talijanskih, katalonskih, belgijskih, poljskih, grčkih, južnoafričkih, palestinskih, brazilskih itd.) umjetnika. Na programu će se naći nove predstave Tiaga Rodriguesa, Caroline Guiela Nguyen, Bretta Baileyja, Nathalie Bécasse, Victorije Duhamel, Emme Dante, Jana Mertensa i brojnih drugih umjetnika. Program festivala odražava raznolikost, paritet i inkluzivnost, a većina će predstava progovarati o gorućim društvenim problemima, od ekologije i ženskih prava do migracija.

Krajem ožujka epidemiološka se situacija u Francuskoj, kao i u većini europskih zemalja, pogoršava. Broj zaraženih i preminulih osoba iz dana u dan raste, pa nije izgledno da će se zahtjevi prosvjednika uskoro ispuniti. Otvaranje kazališta upitno je, no ostaje nada da će tijekom ljetnih mjeseci početi normalizacija situacije, kako epidemiološke tako i one u kazališnom svijetu. ■

IZVORI

Aides et soutiens aux professionnels de la culture, secteur par secteur, 6. 11. 2020. <https://www.culture.gouv.fr/Aides-demarches/Covid-19-l-impact-des-mesures-sanitaires-sur-le-monde-de-la-culture/Aides-et-soutiens-aux-professionnels-de-la-culture-secteur-par-secteur>

Rebuilding Europe : 2ème Panorama européen des industries culturelles et créatives, https://www.ey.com/fr_fr/government-public-sector/panorama-europeen-des-industries-culturelles-et-creatives-editio

Boix-Domènech, Rafael, Rausell-Köster, Pau, „The Economic Impact of the Creative Industry in the European Union“, u: Santamarina-Campos V., Segarra-Oña M. (ur.) *Drones and the Creative Industry*, Springer, 2018., str. 19-36.

Farriol Guillaume, *Couvre-feu : Roselyne Bachelot défend un assouplissement pour les spectacles et le cinéma*, 16. 10. 2020. <https://www.francebleu.fr/infos/culture-loisirs/couvre-feu-roselyne-bachelot-defend-un-assouplissement-pour-les-spectacles-1602821649> (preuzeto: 17. 1. 2021.)

Grossin Benoit, *Confinement : la Comédie-Française «n'a jamais été aussi proche du public» qu'en ligne*, <https://www.franceculture.fr/theatre/confinement-la-comedie-francaise-na-jamais-ete-aussi-proche-du-public-quen-ligne>, 23. 12. 2020. (preuzeto: 17. 1. 2021.)

Guyot Elsa, *Fermeture prolongée : le monde de la culture crie à l'injustice*, 15. 12. 2020. (preuzeto: 9. 1. 2021.)

Lamotte Anne, Chaverou, Eric, *Lieux culturels fermés à cause du Covid-19 : neuf recours examinés par le Conseil d'État*, 21. 12. 2020. (preuzeto: 19. 1. 2021.) Levent, Christopher, Covid-19 : l'appel de 200 personnalités de la culture qui veulent se faire vacciner, <https://www.leparisien.fr/culture-loisirs/covid-19-l-appel-de-200-personnalites-de-la-culture-qui-veulent-se-faire-vacciner-06-01-2021-8417619.php> (preuzeto: 19. 2. 2021.)

Munos Mathilde, *Les théâtres obligés de fermer leurs portes à 21h dans les villes sous couvre-feu, avec Stéphane Hillel*, 15. 10. 2020. <https://www.franceinter.fr/emissions/le-5-7/le-5-7-15-octobre-2020> (preuzeto: 19. 1. 2021.)